

DATE PRIVIND SFÎRȘITUL HALLSTATTULUI TIMPURIU ÎN TRANSILVANIA

DE
A. LÁSZLÓ

Cu ocazia unei documentări asupra ceramicii de tip Gáva din Transilvania ne-a atras atenția, încă în primăvara anului 1972, un vas de o formă mai deosebită, descoperit întâmplător la Curtiușeni, jud. Bihor, aflat în colecția arheologică a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea¹. La ora aceea neavînd la dispoziție date sigure pentru a-l putea încadra în cultura Gáva, cu care prezenta anumite similitudini, vasul nu a fost inclus și discutat în lucrarea noastră privitoare la ceramica culturii mai sus menționate². Încadrarea culturală și cronologică a vasului de la Curtiușeni fiindu-ne astăzi posibilă, revenim la această descoperire, încercînd să discutăm, pe marginea ei, și unele probleme ale sfîrșitului Hallstattului timpuriu din Transilvania.

Vasul care ne-a prilejuit rîndurile de față este de formă joasă, bitronconică-pintecoasă, cu pereții ușor arcuiți, prevăzut cu o toartă. Înalt de cca 15 cm, vasul este de culoare cafenie închisă-negricioasă și este lucrat din pastă poroasă, cu suprafața aspră la pipăit. Marginea este îngroșată și ușor răsfrîntă în afară. Partea superioară a gîtului arcuit este ornamentată cu trei caneluri orizontale, paralele, late de cca 1 cm, plasate sub buză. La linia de întîlnire a gîtului cu umărul vasului se află o ușoară șanțuire. Pintecul este decorat cu caneluri verticale, late de cca 1,5 cm, umărul fiind prevăzut cu trei proeminențe ascuțite, pline, îndreptate în sus. În locul celei de-a patra proeminențe se află o toartă cu capetele lățite, ornamentată cu trei caneluri paralele, longitudinale, legînd buza cu umărul vasului (fig. 1/2). Acest vas prezintă anumite similitudini cu ceramica de tip Gáva (ornamentarea gîtului cu caneluri orizontale paralele, proeminențe ascuțite, dispuse pe umăr) și ar putea fi derivat eventual din vasele mai joase, avînd marginea răsfrîntă în afară, gîtul tronconic sau arcuit, iar partea inferioară de formă sferică turtită, ale acestei culturi³. Pe de altă parte, avînd în vedere mai ales ornamentarea cu caneluri

¹ Vasul (nr. inv. vechi 2 811, nr. inv. nou 918), provenit din fosta colecție dr. E. Andrásy, a fost descoperit la data de 24 mai 1956 pe Dealul Căramidăriei. Această descoperire a putut fi studiată datorită amabilității colegului N. Chidioșan, căruia îi mulțumim și pe acestă cale.

² A. László, SCIV, 24, 1973, 4, p. 575—609.

³ *Ibidem*, p. 588, 600—601, fig. 2/6 (Užgorod), 8 (Borsodharsány). A se vedea și J. Paulik, Sborník Slovenského Národného Múzea, Historia, 8, LXII, 1968, fig. 4/4—5.

verticale a zonei pintecelui, vasul de la Curtuiușeni se apropie și de ceramica de tip Dalj⁴ și Somotor⁵.

Analogia aproape perfectă a acestui vas provine dintr-un mormînt descoperit în nord-estul Ungariei, la Tiszakeszi („Szódadomb”) și publicat recent de T. Kemenczei. Singura deosebire față de vasul de la Curtuiușeni

Fig. 1. Vase cu o toartă. 1 Tiszakeszi (după T. Kemenczei),
2 Curtuiușeni.

este aceea că „urna” de la Tiszakeszi, considerată de tradiție Gáva, are întreaga zonă a gîtului acoperită cu caneluri orizontale, paralele (fig. 1/1). Mormîntul este de *inhumație*, cu scheletul în poziție chircită, culcat pe partea dreaptă și cu minile aduse înaintea feței. Pe lângă vasul menționat, mormîntul mai avea ca inventar o ceașcă cu marginea ridicată deasupra tortii, considerată tipică pentru perioada Hallstatt B, o cute perforată la capătul mai îngust, precum și o cantitate apreciabilă de oase de animale⁶. Avînd în vedere inventarul, dar mai ales ritul și ritualul

⁴ S. Gallus — T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, DissPann, Ser, II, Nr., 9, Budapesta, 1939, pl. 37/1—2, 12; 55 (Dalj). A se vedea și K. Horedt, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 531—534, fig. 3/1 (Lechința de Mureș); 4/1, 3; 5 (Dej).

⁵ J. Paulik, *op. cit.*, fig. 10.

⁶ T. Kemenczei, *ÉvkMiskolc*, 10, 1971, p. 56—58, fig. 1 (planul mormîntului); 2 (de la stînga la dreapta: cute, vas cu o toartă, ceașcă). Pentru datarea cęștii a se vedea și nota 130 (bibliografie). Dimensiunile pieselor de inventar nu sînt indicate.

funerar, net diferit de cel al culturii Gáva (caracterizată prin necropole plane de incinerare cu urne⁷), Kemenczei atribuie mormîntul de la Tiszakeszi grupului de descoperiri „prescitică”, identificat recent în Cîmpia Tisei⁸.

Sfirșitul Hallstattului timpuriu, ca și tot Hallstattul mijlociu, inclusiv acel „orizont prescitic” sau „cerc traco-cimerian” din spațiul carpato-dunărean prezintă încă, în ciuda unor cercetări și discuții de mai multe decenii, numeroase aspecte insuficient cunoscute, atît în ceea ce privește cadrul cronologic, cît și conținutul etno-cultural⁹. Cultura (sau, cum s-a caracterizat recent, „fenomenul”) Basarabi, relativ binecunoscut, cuprinde, după opinia lui A. Vulpe, cîmpia Dunării românești, zona colinară a Banatului (inclusiv sud-estul Banatului sîrbesc), valea Mureșului, precum și partea de sud a zonei dintre Carpați și Nistru¹⁰.

Cunoștințele noastre cu privire la sfirșitul Hallstattului timpuriu și la perioada ce-i urmează în regiunile aflate la nord de aria de răspîndire a culturii Basarabi sînt mult mai lacunare. Evoluția culturii Gáva, în aria sa inițială, inclusiv cîmpia Crișurilor și a Someșului, poate fi urmărită, deocamdată, pînă spre mijlocul perioadei Hallstatt B¹¹. În ce privește Podișul Transilvaniei, se consideră că ultima fază a aceleiași culturi, denumită recent Gáva-Mediaș, supraviețuiește pînă în perioada Ha B3 (secolul al VIII-lea î.e.n.)¹². Fără îndoială, se leagă de această fază și impunătoarea așezare fortificată de la Teleac, datată de unii arheologi în limitele perioadelor Ha B și C¹³, iar de alți specialiști considerată ca aparținînd unei epoci pre-Basarabi¹⁴. Se pare deci că fondul local de tip (sau de tradiție) Gáva-Mediaș — corespunzînd, la rîndul său, „orizontului” Gáva-Holihrad y tîrzie, de tip Mahala IV-Somator II — rămîne parțial contemporană, chiar și în bazinul Mureșului mijlociu și al Tirnavelor, cu cultura Basarabi, datată în secolele VIII — VII î.e.n., raportul dintre cele două fenomene culturale nefiind încă lămurit¹⁵. Se poate afirma, în orice caz, că după o stabilitate de aproape o jumătate de mileniu (seco-

⁷ *Ibidem*, p. 59 ; G. I. Smirnova, SCIVA, 25, 1974, 3, p. 366—367.

⁸ T. Kemenczei, *op. cit.*, p. 58. În legătură cu grupul prescitic a se vedea E. Patek, ÉvkSzeged, 1966—1967, 2, p. 101—107 ; idem, MittArchInst, 1, 1970, p. 118—120.

⁹ Pentru bibliografia acestei probleme a se vedea J. Banner — I. Jakabffy, *Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens*, Budapesta, I, 1954, p. 229—230 ; II, 1961, p. 131 ; III, 1968, p. 96—97. Dintre lucrările mai recente menționăm : Al. Vulpe, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 115—128, 183—187 ; G. Vékony, *Dissertationes Archaeologicae*, Ser. II, nr. 1, Budapestini, 1972, p. 16—36. A se vedea și notele ce urmează.

¹⁰ Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 115—132 ; idem, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 115—213 ; idem, *Studii și comunicări. Istorie*, Craiova, 1974, p. 25—28 ;

¹¹ Datele disponibile cu privire la poziția cronologică a culturii Gáva au fost adunate și discutate în lucrarea noastră, apărută în *Aluta*, 8—9, 1976—1977, p. 37—51.

¹² S. Morintz, *Revista de istorie*, 30, 1977, 8, p. 1 481. Vezi și Eugenia Zaharia, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 83—104 ; Eugenia Zaharia și S. Morintz, *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 451—462.

¹³ M. Rusu, *Dacia*, N. S., 7, 1963, p. 199, 202—203 ; I. Berciu și A. Popa, *Apulum*, 5, 1965, p. 79, 89 ; I. Mitrofan, *ActaMN*, 4, 1967, p. 433, 437.

¹⁴ Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 118.

¹⁵ În legătură cu orizontul Mahala IV — Somator II, a se vedea G. I. Smirnova, *op. cit.*, p. 373—377, fig. 3, 6—7. Pentru cronologia și periodizarea culturii Basarabi, a se vedea Al. Vulpe, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 122—124 ; idem, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 118—121, 184—185.

lele XII—VIII. î.e.n.) și zona studiată va fi fost expusă unor curențe de origine diferită, manifestate aproximativ concomitent cu formarea și cu răspîndirea, la un moment dat, a culturii Basarabi în sudul Transilvaniei. Astfel, odată cu unele influențe de origine sud-est alpină — nord-vest balcanică din domeniul metalurgiei bronzului și a fierului, surprinse încă în etapa Ha B2¹⁶ și intensificate în perioada Ha B3—C¹⁷, apare în Podișul Transilvaniei ceramica de tip Dalj (Lechința de Mureș, Dej, Șeica Mică), datată de prof. K. Horedt în perioada secolelor VIII—VII î.e.n.¹⁸. Concomitent cu acest fenomen, are loc pătrunderea în spațiul carpato-dunărean a unor elemente de origine estică, manifestate în Transilvania mai ales prin prezența unor piese de harnașament de tip răsăritean în seria de depozite de bronzuri Șomartin-Vetiș sau Șomartin-Ugra (Ha B3)¹⁹, precum și în grupa de descoperiri Cipău-Aiud de pe Mureș, datat în perioada Ha C²⁰. Nu este exclus ca numeroasele depozite de aur, datate de unii cercetători în perioada Ha B3, să fi fost îngropate tocmai în aceste condiții²¹.

Aceluiași context istoric-arheologic îi aparține, fără îndoială, și pumnalul de la Pănade (com. Sincel, jud. Alba), descoperit mai demult cu ocazia unor arături și inclus de M. Roska în rîndul antichităților scitice (fig. 2/6). Minerul cruciform din bronz, turnat dintr-o bucată, lung de 10 cm, se termină într-un buton, garda fiind ușor arcuită spre vîrf. Lama din fier, lungă de 29 cm, este puternic oxidată fiind imposibil de stabilit dacă avea un sau două tăișuri²². Recentele studii ale lui A. I. Terenožkin evidențiază faptul că această piesă aparține tipului de pumnale și săbii prescitice din fier cu minerul cruciform din bronz, apărut în cultura cimeriană din regiunea nord-pontică pe la mijlocul secolului al IX-lea î.e.n., pe baza tipului Karasuksk (confectionat din bronz), original din Siberia centrală²³. Format în „stepa cimeriană”, acest nou tip de armă, în evoluția căruia pot fi deosebite patru etape, se va răspîndi în nordul Caucazului, în regiunea Volga-Kama, în zona Niprului mijlociu și chiar mai departe, în Europa Centrală (fig. 2)²⁴. Acest ultim

¹⁶ M. Rusu, *op. cit.*, p. 194—195; M. Petrescu—Dimbovița, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Belgrad, 1971, p. 181.

¹⁷ M. Rusu, *op. cit.*, p. 195—203; K. Horedt, *Dacia*, N. S., 8, 1964, p. 127—130; M. Petrescu—Dimbovița, *op. cit.*, p. 181.

¹⁸ K. Horedt, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 531—534, fig. 3/1; 4/1, 3; 5. Așa cum menționează și autorul (*ibidem*, p. 531, nota 8), H. Müller-Karpe datează grupul Dalj în etapa HaB3.

¹⁹ M. Rusu, *op. cit.*, p. 195, 198—199; M. Petrescu—Dimbovița, *op. cit.*, p. 181.

²⁰ K. Horedt, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 120, 123, 130. După părerea lui Al. Vulpe, influențele răsăritene, cimeriene, au avut un rol și în constituirea culturii Basarabi. Cf. *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 124, 127—131.

²¹ În legătură cu discuțiile privind cronologia acestor descoperiri de aur, a se vedea M. Rusu, *op. cit.*, p. 195, 198—199 și nota 58 (bibliografie); Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 396—416. Unele probleme (origine, legături, cronologie) ale tezaurelor de aur de tip Michalkow—Dalj-Fokoru au fost discutate recent de G. Vékony, *op. cit.*

²² M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, Cluj, 1942, p. 220, nr. 17, fig. 263.

²³ A. I. Terenožkin, *Bronzovye kinžaly predskitskogo vremeni*, extras din *Kavkaz i Vostočnaja Evropa v drevnosti* [f.a.], p. 121—125; idem, *Kimmerijskie meči i kinžaly*, în *Skifskij mir*, Kiev, 1975, p. 3—34; și în special idem, *Kimmerijsky*, Kiev, 1976, 223 p. (Săbii și pumnale: cap. IV, p. 104—132). A se mai vedea și V. I. Kozenkova, *Sojazi Severnogo Kavkaza s Karpato-Dunajskim mirom. Nekotorye arheologičeskie paraleli*, în *Skifskij mir*, p. 52—72.

²⁴ Vezi A. I. Terenožkin, *Kimmerijsky*, fig. 66 (hartă de răspîndire).

grup — mai degrabă est-central european — este constituit, la ora actuală, din opt descoperiri, provenite din bazinul Dunării de Mijloc (Jakabhegy, lângă Pécs, Ungaria de SV; Komarno, Slovacia de SV; Leibnitz, Austria de SE; Munții Mátra, Ungaria de nord; Pánade), respectiv din regiunile aflate imediat la nord de Carpați și de munții Boemiei (Gamów, regiunea Racibórz, Polonia de SV; Neundorf, lângă

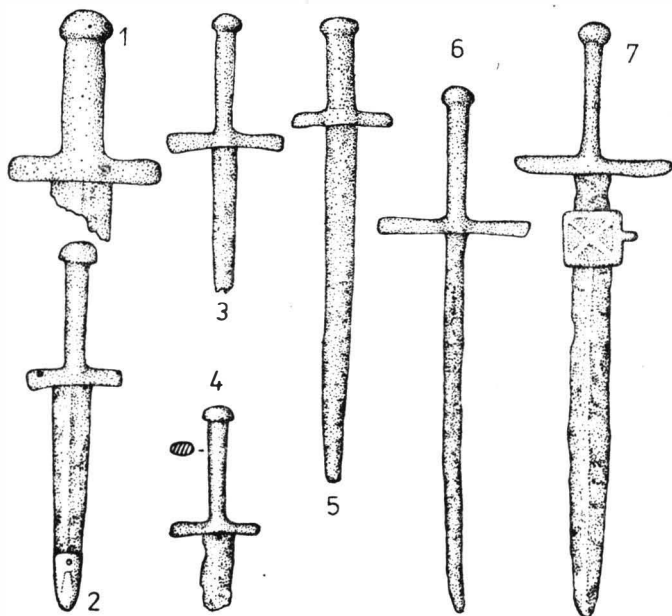

Fig. 2. Pumnale și săbii de tip cimerian, descoperite în nordul Caucazului (1: Kislovodsk; 2: Seržen lurt), în zona de stepă și silvostepă din sudul părții europene a U.R.S.S. (3: Demkino; 4: Goloviatino), în regiunea Volga-Kama (5: Billarsk) și în Europa Centrală (6: Pánade; 7: Leibnitz). 1—5, 7 după A. I. Terenožkin; 6 după M. Roska.

Görlitz, sud-estul RDG; Štramberk, Moravia de N, Cehoslovacia)²⁵. Pumnalele și săbiile din această grupă central-europeană prezintă două variante, stabilite de V. Podborský: Goloviatino, cu mineralul rotund și cu buton (Komarno, Leibnitz, Neundorf, Pánade) și Gamów, cu mineralul ajurat (Gamów, Jakabhegy, Munții Mátra, Štramberk). Amîndouă variantele, și mai ales cea Goloviatino, care ne interesează aici în mod deosebit, aparțin celei de-a treia etape, stabilită de Terenožkin, din evoluția pum-

²⁵ *Ibidem*, p. 120—123, fig. 74. Descoperirile din Europa Centrală — inclusiv pumnalul de la Pánade — sînt discutate de Terenožkin mai ales pe baza lucrării lui V. Podborský, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970 (p. 153—170, fig. 25/1—3, 10; 26/1—3, 7; pl. 35/5; 76/6). Desenul pumnalului de la Pánade, publicat de Terenožkin (fig. 74/6), este foarte schematic, forma gardei mineralului fiind chiar inexactă. De asemenea, scara alăturată este necorespunzătoare, ea indicînd doar cca 30 cm — în loc de 39 — pentru lungimea acestei piese. În text (p. 121, nr. 6, „Panad”) dimensiunile sînt redată corect.

nalelor și săbiilor cimeriene, corespunzând, din punct de vedere cronologic, perioadei Černogorovsk târzie și începutului fazei Novočerkašk²⁶. Se afirmă, pe de altă parte, că amândouă variantele se leagă direct de monumentele arheologice ale grupului Černogorovsk, al cărui răstimp reprezintă, în general, perioada de bază a influențelor culturii cimeriene asupra regiunilor aflate mai la vest²⁷. Avînd în vedere datarea celor două perioade, Černogorovsk și Novočerkašk (900—750, respectiv 750—650 i.e.n.)²⁸, piesele în discuție, inclusiv pumnalul de la Pánade, pot fi atribuite secolului al VIII-lea i.e.n., poate chiar primei jumătăți sau mijlocului acestui veac. Terenožkin subliniază că descoperirile central-europene menționate nu pot fi considerate de proveniență nord-caucaziană (nici în sensul originii, nici ca loc de confecționare), așa cum susținea V. Podborský, de pildă. Ele au fost preluate — ca și alte elemente culturale — de la cimerienii de stepă, fără a putea fi considerate ca obiecte de import din răsărit. După opinia cercetătorului de la Kiev, pumnalele vestice prezintă și anumite trăsături (este invocată, de pildă, lama foarte îngustă a pumnalului de la Pánade), care nu se întîlnesc la produsele cimeriene propriu-zise. Concluzia lui Terenožkin este aceea că pumnalele și săbiile amintite, descoperite în Europa Centrală, sînt rezultatul unei prelucrări locale a tipului cimerian, într-un mediu cultural considerat de el „traco-cimerian”²⁹.

În fața cunoașterii „cercului traco-cimerian”, studiat în trecut aproape exclusiv pe baza unor depozite și descoperiri întîmplătoare, s-au deschis noi perspective prin identificarea recentă în cîmpia Tisei a cca 20 de necropole și morminte izolate, legate de acest orizont, pentru desemnarea cărora începe să se încetățenească termenul de grup sau cultură Mezőcsát, cuprinzînd probabil două faze evolutive³⁰. Noul grup apare, înainte de toate, în fosta arie a culturii Gáva, punînd capăt, după unii autori, evoluției independente a acestei civilizații³¹. Cultura Kyjatice

²⁶ A. I. Terenožkin, *Kinumerijtsy*, p. 123, fig. 75.

²⁷ *Ibidem*, p. 122.

²⁸ *Ibidem*, p. 194—195, fig. 97.

²⁹ *Ibidem*, p. 122. Ne permitem observația că îngustimea lamei pumnalului de la Pánade s-ar putea datora și degradării ulterioare, prin oxidarea puternică a piesei. Pe de altă parte, pumnalul de la Pánade nu este singurul exemplar cu lamă îngustă, asemenea piese fiind descoperite chiar și în „stepa cimeriană” din nordul Mării Negre (la Demkino, de exemplu, fig. 2/3). În stadiul actual al cercetărilor, avînd în vedere aspectul unitar (cel puțin în ce privește trăsăturile esențiale) al săbiilor și pumnalelor cu minier cruciform pe toată aria lor de răspîndire, ca și numărul redus și caracterul răsfirat al descoperirilor din grupa vestică, doar analizele metalografice ar putea dovedi, poate, dacă piesele „central-europene” sînt, într-adevăr, rezultatul unei prelucrări locale a tipului răsăritean, așa cum crede Terenožkin, și nu piese vehiculate din regiunile nord-pontice.

³⁰ E. Patek, *ÉvkSzeged*, 1966—1967, 2, p. 101—107; idem, *MittArchInst*, 1, 1970, p. 118—120; T. Kemenczei, *ÉvkMiskolc*, 6, 1966, p. 71—72; 9, 1970, p. 31, 40—41, 43; 10, 1971, p. 57—59; idem, *Északkelet-Magyarország története az t.e. XIII—IX. évszázadban* (rezumatul disertației), Budapesta, 1972, p. 12—14; idem, *ArchÉrt*, 101, 1974, 1, p. 13—14; J. Gy. Szabó, *ÉvkEger*, 7, 1969, p. 72—77; N. Kallicz, în *Héves megye emlékeit*, I, Budapesta, 1969, p. 32—34; P. Patay, *ActaArchHung*, 21, 1969, p. 210. Informații suplimentare Erzsébet Patek, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³¹ T. Kemenczei, *Északkelet-Magyarország története...*, p. 12—14.

își va pierde doar o parte din sudul ariei sale, continuându-și existența pînă la apariția sciților³². Modul de viață și structura economică (călăreți, crescători de vite mari), ritual și ritualul funerar (inhumație în poziție întinsă sau chircită, mari cantități de carne, depuse ca ofrandă), precum și o parte a inventarului arheologic (piese de harnașament; toporașe în formă de cap de cal; podoabe din fier: perle, brățări, falere; diferite obiecte de piatră: cute perforate la un capăt, topoare de luptă, lame de silex; plăci cu marginile crestate, confecționate din coaste de animale; unele tipuri de vase) al acestui grup este net deosebit de aspectul civilizațiilor locale din regiunea Tisei, fapt pus în legătură cu apariția aici a unui neam de origine răsăriteană, nord-ponțică sau chiar caucaziană. Se subliniază, pe de altă parte, că ceramica noului grup cultural include și o importantă categorie care continuă tradițiile olăriei locale, de tip Gáva și Kyjatice, alături de care apar și vase de tip Dalj³³. Acest fenomen reflectă probabil componența eterogenă a noii culturi, respectiv importanța substratului local, la care s-a adăugat, după cit se pare, doar o pătură suprapusă de neam răsăritean³⁴. Se consideră că acest grup „prescitic” își face apariția în cîmpia Tisei în cursul — probabil către mijlocul — secolului al IX-lea î.e.n., determinînd poate și îngroparea depozitelor de bronz de tip Hajdúböszörmény³⁵ (care corespund seriei Moigrad-Tăuteu din Transilvania, datată în etapa Ha B1). În acest sens este semnificativă prezența unor piese „prescitice” în cele două depozite de bronzuri de la Bükkszentlászló, dateate cu fibule în formă de harpă, aparținînd fazei Ha B2³⁶.

În încheiere, pe baza datelor expuse mai sus, se poate considera că vasul de la Curtiușeni aparține ceramicii de tradiție locală, Gáva țirzie, probabil din componența noului orizont (sau grup) cultural „prescitic”, putînd fi datat, în felul acesta, în perioada Ha B2—B3³⁷. Nu se

³² Idem, *ÉvkMiskolc*, 9, 1970, p. 43; idem, *ÉvkEger*, 1970—1971, p. 136.

³³ Cf. E. Patek și T. Kemenczel, *op. cit.*, în nota 30.

³⁴ Informație amabilă Erzsébet Patek.

³⁵ I. Bóna, *ÉvkMiskolc*, 3, 1963, p. 28; T. Kemenczel, *ÉvkMiskolc*, 6, 1966, p. 71—72; idem, *ArchÉrt*, 101, 1974, 1, p. 14; P. Patay, *op. cit.*, p. 210. Autorul din urmă nu exclude posibilitatea apariției noului grup încă la sfîrșitul etapei Ha B1.

³⁶ T. Kemenczel, *Északkelet-Magyarország története...*, p. 14.

³⁷ Nu este exclus ca și fragmentele ceramice provenite de la Curtiușeni-Dealul Cărămîdăriei și considerate ca fiind de tip Gáva (A. László, *SCIV*, 24, 1973, 4, p. 583, nr. 50) să aparțină, de fapt, aceleiași perioade. De asemenea, este posibil ca și un alt vas, provenit din același loc, să aparțină grupului de descoperiri „prescitice”. Este vorba de un vas bitronconic-pintecos, înalt de 43 cm, aflat în expoziția Muzeului comunal din Săcuieni, jud. Bihor, studiat în toamna anului 1972 datorită amabilității colegului Z. Nánási. Culoarea în exterior este cenușie-cafenie închisă, cu urme de luciu negru, iar în interior roșiatică-gălbui. Marginea vasului este răsfrîntă în afară, iar gîtul tronconic este ornamentat cu trei benzi lineare, compuse din cîte șase linii incizate paralele, constituînd trei fișii, în partea superioară, în mijlocul și la baza gîtului. Pintecul vasului este ornamentat cu două șiruri de mici proeminențe, așezate alternativ. Proeminențele din șirul superior sînt înconjurate cu puncte impuse, cele din șirul inferior avînd partea superioară înconjurată cu o canelură îngustă, semicirculară. Acest vas prezintă anumite analogii cu ceramica culturii Kyjatice, atît în ceea ce privește tehnica și forma, cît și elementele de decor (Cf. J. Paulik, *op. cit.*, p. 40, fig. 5; T. Kemenczel, *ÉvkMiskolc*, 9, 1970, p. 34—35, 39, pl. 2/6, 9; 14/6, 8—9). Este de remarcat că variantele evaluate ale

poate trece cu vederea nici faptul că, potrivit stadiului actual al cercetărilor, apariția acestui grup în cîmpia Tisei precede, poate chiar cu un secol, atestarea primelor descoperiri de tip răsăritean din Podișul Transilvaniei, datate în Ha B3. Nu este lipsit de interes nici faptul că această situație se repetă și față de descoperirile din Europa Centrală: primele elemente ale orizontului „traco-cimerian” apar la vest de Dunărea Mijlocie tot în cursul etapei Ha B3, în mediul culturii cîmpurilor de urne tîrzii, respectiv în faza Este IIa din Italia de nord, deci încă înaintea formării culturii Hallstatt propriu-zise³⁸. Se poate formula, în felul acesta, ipoteza că pătrunderea elementelor de origine răsăriteană în Podișul Transilvaniei a avut loc pe o cale indirectă, dinspre cîmpia Tisei, elementele estice fiind vehiculate în această din urmă regiune probabil dinspre nord, de-a lungul arcului exterior al Carpaților. (Repartiizarea teritorială a pumnalelor și săbiilor de tip cimerian din grupa vestică pledează, credem, tot în acest sens.) Avînd în vedere prezența vaselor de tip Dalj în inventarul ceramic al culturii Mezőcsát, nu putem exclude nici posibilitatea antrenării pînă în Transilvania a ceramicii de tip Dalj, tocmai prin intermediul acestui grup „prescitic”³⁹. De asemenea, ar trebui verificată și posibilitatea transmiterii, de către purtătorii aceluiași grup, a influențelor de tip Dalj-Podoli, manifestate în sud-estul Slovaciei, determinînd formarea, pe fondul culturii Gáva, în cursul perioadei Ha B3, a „orizontului” de tip Somotor⁴⁰.

DATEN ÜBER DAS ENDE DER FRÜHHALLSTATTZEIT IN TRANSILVANIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil der Arbeit wird ein zufällig in Curtuiușeni (Kreis Bihor) gefundenes Gefäß mit Hänkel, ungefähr 15 cm hoch, von dunkelbrauner bis schwarzer Farbe und rauer Oberfläche, besprochen. Hals, Bauch und Hänkel des Gefäßes sind mit horizontalen bzw. vertikalen Kannelüren verziert, die Schulter weist drei spitze, volle Buckeln auf (Abb. 1/2; Museum von Oradea, Inv. Nr. 918). Das Gefäß zeigt gewisse

acestei ceramici sînt prezente nu numai în așezările și necropolele de *incineratie* din faza mai nouă (Ha B) a culturii Kyjatice, dar și în afara acestei arii, în mormintele de *inhumație* ale grupului „prescitic” (Sirok, Füzesabony etc.), din cîmpia Tisei. Cf. S. Gallus — T. Horváth, *op. cit.*, pl. 1/1; J. Paulik, *op. cit.*, fig. 5/4; T. Kemenczei, *Évközlök*, 9, 1970, p. 31—34; idem, *Évközlök*, 1970—1971, p. 136.

Menționăm în încheiere că în urma săpăturilor efectuate de N. Chidioșan. în locul de unde provin descoperirile menționate, s-a putut identifica un nivel de locuire din epoca tîrzie a bronzului (cu materiale de tip Otomani III, Wietenberg III și Suciul de Sus), antichități celtice, precum și alte urme, care nu au putut fi definite suficient. Tot de aici provine și un depozit de bronzuri, datat în B.D-Ha A1. Informație amabilă N. Chidioșan. Piesele depozitului menționat au fost prezentate de Z. Nánási, *Crisia*, 1974, p. 179—180.

³⁸ Aceste probleme au fost discutate recent de T. Kemenczei, *ArchÉrt*, 101, 1974, 1, p. 3—16, în special 13—14, cu bibliografie.

³⁹ În legătură cu ceramica de tip Dalj din Transilvania și din componența culturii Mezőcsát, a se vedea notele 18 și 33. Apariția acestei ceramici în Transilvania este explicată de M. Rusu (*op. cit.*, p. 199) printr-o incursiune dinspre sud-vest.

⁴⁰ În legătură cu aspectul Somotor, a se vedea J. Paulik, *op. cit.*, p. 41—43.

Ähnlichkeiten besonders mit den Gefäßen von sphärisch-gedrückter Form der Gáva-Kultur, sowie mit der Keramik vom Typ Dalj und Somotor. Ein fast perfektes Gegenstück des Gefäßes von Curtuișeni stammt aus einem in Tiszakeszi entdeckten Leichenbestattungsgrab (Abb. 1/1; nach T. Kemenczei) das der kürzlich in Ostungarn identifizierten vorskythischen Gruppe vom Typ Mezőscát zugeordnet wird. Das Gefäß von Curtuișeni kann als der Keramik lokaler Tradition, Spät-Gáva, zugehörig angesehen werden, im Rahmen der neuen vorskythischen (oder „thrakisch-kimmerischen“) Kultur, die, neben Elementen östlichen, nord-pontischen oder selbst kaukasischen Ursprungs, auch einen bedeutenden lokalen Untergrund umfaßt. Es ist nicht ausgeschlossen, daß auch ein bauchiges-doppelkonisches Gefäß, 43 cm hoch, außen von dunkelgrau-brauner Farbe, mit schwarzglänzenden Spuren, innen rötlich-gelb, der gleichen Gruppe zugeordnet werden kann. Der Hals des Gefäßes ist mit drei eingeritzten Linienbändern verziert, der Bauch ist mit zwei Reihen kleiner, von eingedrückten Punkten, bzw. halbkreisförmigen schmalen Kannelüren umgebenen Buckeln versehen (Gemeindemuseum von Săcuieni, Kreis Bihor). Dieses Gefäß ist mit einigen Urnentypen der Kyjatice-Kultur verwandt, deren Keramik auch in den Leichenbestattungsgräbern der oben angeführten präskythischen Gruppe angetroffen wird (in Fűzesabony z.B.).

Es werden im folgenden einige Fragen die Periode des VIII.—VII. Jh. v.u.Z. in Transsilvanien betreffend besprochen: das Ende der Phase Gáva-Medias, das Eindringen der Basarabi-Kultur, das Auftreten der Zaumzeugfunde östlichen Typs (gegenwärtig in den Bronzehorten der Periode Ha B3 und in der Gruppe von Entdeckungen Cipău-Aiud, der Periode Ha C) als auch der Keramik vom Typ Dalj (Lechința de Mureș, Dej, Șeica Mică), die hier in die Jahrhunderte VIII—VII v.u.Z. datiert wird. Es wird gezeigt, daß dem gleichen historisch-archäologischen Zusammenhang auch der Dolch mit kreuzförmigem, bronzenem Griff, mit einem Knopf endigend und eisener Klinge, zugerechnet werden kann (Abb. 2/6). Dieser 39 cm lange, zufällig in Pănade (Gemeinde Sîncel, Kreis Alba) entdeckte Fund wurde von M. Roska in die Reihe der skythischen Altertümer eingereiht. Diese Waffe gehört zu der Variante Golovjatino im Rahmen der III. Entwicklungsstufe der kimmerischen Dolche und Schwärter mit kreuzförmigem Griff, die vor kurzem von A. I. Terenožkin besprochen worden sind (Abb. 2; 1—5,7: nach A. I. Terenožkin, 6: nach M. Roska). Unter Berücksichtigung der Datierung der Phase Černogorowsk und Nowočerkask (900—750, bzw. 750—650 v.u.Z.) kann der Dolch von Pănade dem VIII. Jh. v.u.Z., vielleicht sogar der ersten Hälfte oder der Mitte dieses Jahrhunderts, zugeordnet werden.

Von der Tatsache ausgehend, daß die präskythische Gruppe in Ostungarn wahrscheinlich schon im Laufe des IX. Jh.v.u.Z. auftritt, vertritt der Verfasser die Hypothese, daß das Eindringen der Elemente östlichen Ursprungs in das Hochland Transsilvaniens auf indirekten Weg, von der Theißebeene her, stattgefunden hat. Unter Berücksichtigung des Vorkommens der Gefäße vom Typ Dalj in der Keramik der Kultur Mezőscát, kann die Möglichkeit eines Eindringens der Keramik des Typs Dalj nach Transsilvanien gerade durch die Bevölkerung dieser

vorskythischer Gruppe nicht ausgeschlossen werden. Ebenfalls müßte die Möglichkeit einer Übermittlung durch die Träger der gleichen Gruppe der Einflüsse vom Typ Dalj-Podoli, die in Südosten der Slowakei zum Ausdruck kommen, und die, auf Grund der Gáva-Kultur, die Entstehung des Horizontes vom Typ Somotor (Ha B3) bestimmt haben, überprüft werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1 Einhenkelige Gefäße. 1 Tiszakeszi (nach T. Kemenczei); 2 Curtiuşeni.

Abb. 2 Kimmerische Dolche und Schwärter aus den nordkaukasischen Gebieten (1: Kislovodsk; 2: Seržen Iurt), aus dem Steppen- und Waldsteppengebiet im südlichen Teil der UdSSR (3: Demkino; 4 Golovjatino), aus dem Volga-Kama Gebiet (5: Bljarsk) und aus Mitteleuropa (6: Pánade; 7: Leibnitz). 1—5, 7 nach A. I. Terenožkin; 6 nach M. Roska.